

*Bu çalışmayı sevgili annem Emine Hızlı ve
sevgili babam Cumali Hızlı'ya
ithaf ediyorum.*

**Yıldız Sarayı'nda Muhalif Bir Gazeteci
MÂBEYN MÜTERCİMİ LOUIS SABUNCU
1891-1908**

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-2-2.5. Dizi-Sayı: 19

Yıldız Sarayı'nda Muhalif Bir Gazeteci
MÂBEYN MÜTERCİMİ LOUIS SABUNCU
1891-1908

Kasım HIZLI



ANKARA, 2022

Hızlı, Kasım

Yıldız Sarayı'nda muhalif bir gazeteci Mâbeyn

Mütercimi Louis Sabuncu, 1891-1908 / Kasım Hızlı.

Türk Tarih Kurumu yayınları; IV/A-2-2.5. Dizi-Sayı: 19

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978-975-17-5195-9

1. Sabuncu, John Louis, 1838-1931 _ Biyografiler. 2. Osmanlı

İmparatorluğu _ Tarih _ Abdülhamid II dönemi, 1876-1909.

3. Osmanlı İmparatorluğu _ Yönetim ve politikalar _

Abdülhamid II dönemi, 1876-1909. I. E.a. II. Dizi.

956.101543092

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 25.03.2021 tarihli ve 818/36 sayılı kararı gereği 1000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-17-5195-9

İnceleyiciler: Prof. Dr. Cezmi ERARSLAN
Prof. Dr. Vahdettin ENGİN
Prof. Dr. Ahmet KAVAS

Kapak Görseli: Louis Sabuncu, *Divan-ı Şi'ri'n-Nahle el-Manzum fi Hilal'i-r-Rihle*, İskenderiye 1901 (Ruhr-Universität Bochum Kütüphanesi)

Kapak Tasarım : Emine ÇAKIR

Baskı

Salmat Basım Yayıncılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.

Sebze Bahçeleri Caddesi Arpacıoğlu İş Hanı No:95/1 İskitler/ANKARA

Tel: (0312) 341 10 24 • Faks: (0312) 341 30 50

www.salmatbasim.com.tr • email: salmatbasim@gmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	IX
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MARDİN'DE DOĞUP ROMA'DA YETİŞEN BİR DÜNYA VATANDAŞININ SERÜVENİ

1. Yetiřmesi	9
2. Basın-Yayın Hayatına İlk Adım.....	15
3. İngiltere Yılları.....	21
4. Osmanlı Hilafeti Tartışmaları.....	27
5. Mısır'ın İşgaline Giden Süreç.....	38
6. Yayınları Engelleme Çabası	433

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL YILLARI

1. İstanbul'a Geliři	47
2. Münif Paşa'nın Sabuncu'yu Keři.....	54
3. Din-Bilim Tartışması.....	56
4. Yıldız Sarayı'na Giriři.....	64
5. Basın Danışmanı.....	72
6. Mabeyn-i Hümayun Mütercimlięi	75
7. Londra'dan Getirttięi "Sakıncalı" Kitaplar	80
8. Meclis-i Maârif Azalığı	93
9. Büyüka'da İkameti.....	97
10. II. Meşrutiyet'in İlanı	102
11. Son Yılları.....	103
12. Mütercimlik Dışındaki Misyonu	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESERLERİ

1. Dergi, Gazete ve Broşürler.....	117
2. Arapça Yayınlar.....	119
3. İngilizce ve Türkçe Yayınları	121
4. Yayınlanmamış Çalışmaları.....	124

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GAZETE TERCÜMELERİ VE RAPORLARI

1. İngiliz Müslümanları	131
2. Memâlik-i Osmaniye'de Vuku Bulan Haydutluğun Men'ine Dair Avrupa Efkâr-ı Umûmiyesi	135
3. Mısır Meselesi ve Fransa.....	138
4. İcmâl-i Ahvâl-i Mesele-i Mısıriyye	139
5. Mısır Meselesi	142
6. Mısır Meselesi ve Papa Hazretleri	146
7. Mesele-i Dîniye ve Siyasiye	148
Mütalaa	149
8. Yıldız Gazetesine Dair Mülâhaza-i Âcizânemdir.....	152
9. Beyrut'ta Müteşekkil Bir Cemiyet-i Hafıyye-i Siyasiyeye [Dair] Tafsilat ... Bazı Tafsilat.....	158
10. Ulûv-i Cenab ve Hüsn-i Tedbir-i Şahaneleri	159
11. Âsâr-ı Atıkanın En Mühimlerinden Emlâk-ı Seniyye-i Hümayûnları Dahilinde Bulunan Konya'da Saint Abercius Türbesi'ne Dair Mütâlâat-ı Çâkerâne	160
12. Havâdis-i Mütenevvia	163
13. Ermeni Meselesine Dair Mütâlâat-ı Kemterânemdir	166
14. Avrupa'nın En Mühim Medâr-ı Siyasileri Olan Pâyitahtlarının Ahvâl-i Siyasiyesiyle Ahiren Dersaadet İngiltere Sefâretine Tayin Kılınan Sir Philip Currie Hakkındaki Mütâlâat-ı Çâkerânemdir.....	169
15. Ashâb-ı Fetret Tarafından İttihaz Edilmiş Yeni Bir Hatt-ı Hareket.....	172
16. Hareket-i Arza Dair Bazı Mütâlâat-ı Kemterânemdir	174
17. Mesele-i Ermeniyeye Dair Mütâlâa-i Kemterânemdir	179

18. Tercüme-i Mühimme.....	182
19. el-Menar Nâm Gazete ile Genç Türkler'in Taraftarları Meyânında Vukû Bulan Münâzaat	183
20. Atebe-i Felek-Mertebe-i Padişah-ı Azamîye Maârif Nezareti'ne Dair Tarihte Şâyan-ı Kayd Olan Maruzât-ı Kemterânemdir	186
21. Adalar Kaymakamı	191
22. Ramazan-ı Mağfiret-İktirân Hakkında Mütâlaa-i Çâkeranemdir.....	193
23. Meydan Okuyan Bir Padişah.....	194
24. Kemâl-i Âfiyetle Uzun Ömür Sürmek Hakkında Mütâlaa-i Kemterânemdir	196
25. Hilâfet-i Nebeviyye'nin Ahali-i Müslime ve Gayr-ı Müslimece Derece-i Ehemmiyeti	201
26. Genç Suriye Cemiyeti Hakkında Mütâlaat ve Mülâhazat-ı Kemterânemdir	206
27. Memâlik-i Mahrûse-i Şâhane'den Amerika'ya Hicret Etmiş Olan Müslümanlara Dair Malûmat-ı Kemterânemdir	214
SONUÇ	217
KAYNAKLAR	221
DİZİN	231
EKLER	241

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, II. Abdülhamid idaresinin uluslararası aktörlerle mücadele biçimi Louis Sabuncu vakası üzerinden incelenmiştir. Din adamı, gazeteci, seyyah, mücit, poliglot ve politeknik özellikleriyle öne çıkan Louis Sabuncu'nun II. Abdülhamid'e sunduğu raporlardan bir kısmı serbest transkripsiyon yöntemiyle çevrilerek mütercimlik faaliyetlerinin somut delilleri ortaya konmuştur.

Louis Sabuncu, imparatorluklar çağının birçok özelliğini bünyesinde barındıran sıra dışı bir karakter olması bakımından önem arz etmektedir. Esrârengiz kişiliği, karmaşık ilişkileri ve bıraktığı izler, giderek artan bir merakla Louis Sabuncu'yu yeni çalışmaların konusu haline getirmektedir. Hayat hikâyesi, ortaya çıkan yeni bilgilerle sürekli genişleme kapasitesine sahiptir. Bu sebeple elinizdeki çalışma, Sabuncu'nun hayatının en istikrarlı kısmını oluşturan İstanbul yıllarına (1891-1908) yeni ve orijinal katkılar sunma amacı taşımaktadır.

On dokuzuncu yüzyılın çok dilli, çok kişilikli ilginç simaları birer birer unutulup giderken Louis Sabuncu, Arap dünyasında ve Avrupa akademik çevrelerinde araştırmalara konusu olmaya devam etmektedir. Bunda Nahda (Arap uyanışı) entelektüellerinden olmasının ve çıkardığı *en-Nable* dergisinin payı oldukça büyüktür. İmparatorluklar çağına ait bir kişiliğin, yirminci yüzyılın ilk yarısından itibaren Türk basını ve akademisinde kendisine yer bulabilmesi ise dikkat çekici bir sima olmasının yanında II. Abdülhamid'in mütercimi olması ile doğrudan ilgilidir.

II. Abdülhamid dönemi giderek artan bir ivme ile yeni araştırmalara konu olmaktadır. Yönetim gücünün tamamıyla Yıldız Sarayı'na geçtiği, saray görevlilerinin konum ve görevlerinin kıymetli hale geldiği bu dönemin farklı perspektiflerle değerlendirilebilmesi, saray kadrosu ve kurumlarının yakından tanınmasına bağlıdır. Louis Sabuncu biyografisi bu yönüyle, on dokuzuncu yüzyılın sıra dışı bir isminin hayat hikâyesini barındırdığı kadar, Türkiye'nin tartışmalı siyasi figürlerinden II. Abdülhamid ve dönemini, yeni ve eleştirel bakış açılarıyla değerlendirebilmek için fırsatlar sunmaktadır.

Louis Sabuncu biyografisine ilginç, 2012 yılında çalıştığım kurum olan Osmanlı Arşivi'nde II. Abdülhamid'e sunduğu sekiz dilli bayram tebriğini bulmamla başlamıştı. İmzasını gördüğümde ilk anda zihnimde bir saray görevlisinden ziyade şaşırtıcı hünnerleri ile sultanın "cömertlik çeşmesinden" yararlanmaya çalışan

bir maceraperest canlanmıştı. Araştırmalarımı ilerlettikçe çok dilli, çok kişilikli ve şaşırtıcı özelliklere sahip bir saray görevlisi ile karşı karşıya olduğumu fark ettim ve çalışmayı derinleştirmeye karar verdim. On yıllık bir mesainin ardından bu eser ortaya çıktı.

Eserin hazırlanmasında desteklerini gördüğüm hocam Prof. Dr. Fatma Ürekli'ye, çalışmanın her aşamasında destek veren sevgili dostum Dr. Harun Tuncer'e, Louis Sabuncu hakkındaki bilgilerini paylaşan sevgili Özcan Geçer'e, son okumayı yapan dostum Ebubekir Duran'a teşekkür ederim. Sundukları hizmetlerle çalışmanın yükünü hafifleten Osmanlı Arşivi, İSAM Kütüphanesi, İBB Atatürk Kitaplığı personeline ve kitabın basımını gerçekleştiren Türk Tarih Kurumu'na teşekkür ederim. Sevgili eşim Rabia, kızım Emine Betül ve oğlum Ertuđrul'a verdikleri destek, gösterdikleri sabırdan dolayı şükranlarımı sunarım.

Kasım HIZLI
Üsküdar 2022

KISALTMALAR

A. MKT. MHM.	: Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî
bk.	: Bakınız
BOA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
HR. TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası
İ. DH	: İrade-i Dâhiliye
İ. HR.	: İrade-i Hariciye
İ. HUS.	: İrade-i Hususi
İ. TAL.	: İrade-i Taltifat
İÜK-TY	: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan
Y. A. HUS.	: Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y. A. RES.	: Yıldız Tasnifi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y. MTV.	: Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y. PRK. AZJ.	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhaller ve Journaller
Y. PRK. BSK.	: Yıldız Perakende Evrakı Başkıtabet Dairesi Maruzatı
Y. PRK. EŞA.	: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şebenderlik ve Ataşemiliterlik

- Y. PRK. GZT. : Yıldız Perakende Gazete
- Y. PRK. TKM. : Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-1 Ecnebiye ve Mabeyn
Mütercimliđi
- Y. PRK. ZB. : Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Analitik Envanteri

GİRİŞ

31 Ağustos 1876 tarihinde Osmanlı tahtına geçen II. Abdülhamid, Osmanlı hanedanının tecrübe ve tarihî birikiminin yanısıra, ihtiyar imparatorluğun ağır yüklerini de omuzlarına almıştı. Tahta geçtikten sekiz ay sonra girilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda alınan ağır hezimet, padişah ve imparatorluğun hareket sahasını kısıtlamıştı. Dış borçların ve savaş tazminatının ödenmesi için 1881 yılında kurulan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, devletin zaten zayıf olan gelirlerinin bir kısmına el koyarak ekonomik bir darboğaz oluşturmuştu.¹

Yıllar ilerledikçe imparatorluğun tüm idari mekanizmasına egemen olarak otoritesini sağlamlaştıran II. Abdülhamid, kurduğu saray düzeninde kendisine geniş hareket imkânı sağlayacak yeni irad kapıları oluşturmayı planladı. Bu düşüncesinin ürünü olarak Hazine-i Hassa'yı düzene koymaya çalıştı. Bu şekilde eline devlet gelirlerinin %6-%10'u arasında bir güç geçirerek özel icraatları için kaynak oluşturdu.²

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Balkan topraklarından Anadolu'ya göç eden Müslüman muhacirler, imparatorluk merkezinde eskiye nazaran yoğun bir Müslüman nüfusun oluşmasını sağladılar. Harbin çetin sonuçlarını gören II. Abdülhamid, yönünü Anadolu ve Arabistan coğrafyasına çevirdi. Bu mecburi yöneliş, Osmanlı sultanının hakanlığı yanında halifelik sıfatını da öne çıkardı.³

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinin ardından Memlûkler'den hilafeti devralan Osmanlı hanedanı, sınırları içinde yaşayan gayrimüslim vatandaşların yöneticisi olduğu gibi tüm dünya Müslümanlarının halifesi durumuna gelmişti.⁴ Hilafet, dinî ve siyasî manası itibarıyla Müslümanlar arasında birliği sağlayıp tek merkeze bağlanmanın işareti idi. Hilafet bu yönüyle hâkimiyetinde milyonlarca metrekare sömürge toprağı bulunduran devletler ve özellikle İngilizler için bir

- 1 Engin Deniz Akarlı, "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", *Osmanlılar*, c. II, Ankara 1999, s. 258.
- 2 François Geogon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 232; II. Abdülhamid döneminde Hazine-i Hassa'da yapılan düzenlemeler için bk. Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 131-137.
- 3 [Küçük] Mehmed Said Paşa'nın *Hatıratı*, haz. Mustafa Gündüz, Ketebe Yayınları, İstanbul 2019, c. II-III, s. 191; F.A.K. Yasamee, *Ottoman Diplomacy Abdülhamid II and the Great Powers 1878-1888*, The Isis Press, İstanbul 1996, s. 42; Geogon, *Sultan Abdülhamid*, s. 251.
- 4 İsmail Kara, *Hilafet Risaleleri*, c. 1, Klasik Yayınları, İstanbul 2003, s. 4.

tehlike unsuru idi. Bu durumu kendi lehine çevirmek isteyen İngiltere, hilafet kurumunu çıkarı için kullanmanın peşine düşecekti. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şiddetlenen Osmanlı hilafeti aleyhtarlığı, II. Abdülhamid için bertaraf edilmesi gereken onlarca mühim meseleden biri haline gelecekti.⁵

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin meydana getirdiği büyük yıkım ve toprak kayıpları, ülkenin hemen her tarafında olduğu gibi Arap vilayetlerinde de Osmanlı Devleti'nin âkıbeti hakkında ciddi endişeler ortaya çıkardı. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyup koruyamayacağı tedirginliğe ve yeni arayışlara sebep oldu. Suriye Vilayeti'ndeki Müslüman ve Hıristiyan Araplar, dağıtılan el ilanları ile Osmanlı yönetimine karşı isyana davet edildiler. Bu el ilanları ve broşürlerle halkın birlik halinde Türklere karşı gelmeleri istenmekte, hilafetin Araplar'ın hakkı olduğu tezi işlenmekte idi.⁶ Bu dönemde Arap vilayetlerinde kışkırtıcı yayın yapan aktörlerden biri Louis Sabuncu idi.

Osmanlı idaresi, ayrılıkçı yayınlar ve saha faaliyetleri ile sivrilen muhalifleri etkisiz hale getirmek için birtakım tedbirlere başvurdu. Yıldız Sarayı'nın muhalifleri susturmak ve kazanmak için takip ettiği yöntemler makam-mevki, nişan-madalya, para verme ve imparatorluk başkentinde zorunlu ikametti. II. Abdülhamid'in kanaatine göre "para her vicdanı satın alabilir, hiç değilse bazı vicdanları yumuşatır" ve insanlar menfaat sayesinde yola getirilebilirdi. Padişah bu siyaseti gereği bazı şahıslara her ay kendi kesesinden muntazam maaşlar verirdi.⁷

Saray ve hükümet hizmetinde bulunanlara atıye-i seniye olarak verilen para ve hediyeler için II. Abdülhamid'in kasası ise Hazine-i Hassa idi. Hazine-i Hassa'nın gider kalemleri arasında atıyye-i seniyeler ve Ceyb-i Hümayun için ödenen paralar önemli bir yekün tutardı.⁸ Cemaleddin Afganî, Hadramutlu Seyyid Fazl Paşa gibi dikkat çekici ve yaşadıkları bölgelerde karşılığı olan karizmatik simalar, Hazine-i Hassa tarafından fonlanarak imparatorluk başkentinde zorunlu ikamete tabi tutulmuşlardı.⁹

5 Azmi Özcan, "İngiltere'de Hilafet Tartışmaları 1873-1909", *Hilafet Risaleleri*, ed. İsmail Kara, c. 1, Klasik Yayınları, İstanbul 2003, s. 64.; Ş. Tufan Buzpınar, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Hilafetine Muhalefetin Ortaya Çıkışı: 1877-1882", *Hilafet Risaleleri*, ed. İsmail Kara, c. 1, Klasik Yayınları, İstanbul 2003, s. 40-43.

6 Ş. Tufan Buzpınar, "Osmanlı Suriyesi'nde Türk Aleyhtarları İlanlar ve Bunlara Karşı Tepkiler, 1878-1881", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 1998, s. 73-89; BOA, A.MTZ (05), 2C/21.

7 *Tabsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999, s. 55.

8 Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, s. 122-123.

9 Hadramutlu Seyyid Fazl Paşa'nın faaliyetleri ve İstanbul'daki mecburi ikameti için bk. Ş. Tufan Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 235; *Tabsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 31.

Hamidiye devrinde benzer bir uygulamayla devlet hizmetine kazandırılan başka bir sınıf daha vardı: “Sâika-i zaruret”le (çaresiz kalmanın etkisi) zararlı faaliyetlere girişme ihtimali olan düşük profilli şahıslar, devlet ve saltanat aleyhine faaliyet göstermemeleri için hâl ve iktidarlarıyla münasip memuriyetlerde istihdam edilirdi.¹⁰

1838 yılında Mardin Derik’te doğan Louis Sabuncu, Suriye’deki ilk eğitiminin ardından Roma’da başta teoloji olmak üzere hukuk, tarih ve felsefe tahsil etmiş, 1864 yılında felsefe doktorasını tamamlayarak Roma’dan ayrılmıştır. 1865-1869 yılları arasında Beyrut Süryani Katolik Cemaati Reisliği’nde bulunmuş, dünya seyahatine çıkarak görgü ve tecrübesini artırmıştır. Beyrut ve Londra’da yaptığı muhalif yayınlarla 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Arap vilayetlerinde oluşan tedirginlik ortamını besleyerek ayrılıkçı hareketlerin hızlanmasını hedef edinmiştir. Hilafet meselesi ile ilgili yayınları Osmanlı idarecilerince takip edilen Louis Sabuncu, siyasi danışmanlık yaptığı Zengibar sultanı Bergaş’ın 1888 yılındaki ölümü ile yeni bir koruyucu arayışına girmiştir. Demiryolu imtiyazı için geldiği İstanbul’da ümitsizliğe düştüğü bir sırada, Osmanlı idarecilerinin yaptığı parlak teklifi kabul ederek Mabeyn Mütercimleri arasına dâhil olmuştur. Yeni görevi Avrupa, Amerika ve Ortadoğu’da yayınlanan gazetelerden padişah ve ülkeyi ilgilendiren haberleri tercüme ederek siyasi raporlar hazırlamaktır.¹¹

Avrupa hükümdarları gibi seyahat etmeyen II. Abdülhamid, uluslararası ilişkilerden tercüme aracılığıyla haberdar olur, gazete kupürlerinden önemli gördüklerini Babıali’ye gönderir ve gereğinin yapılması için irade çıkarırdı. Bu şekilde mütercimlerin hizmetlerinden faydalı sonuçlar elde edilirdi. II. Abdülhamid politika yaparken Babıali yerine Mabeyn’de kurduğu komisyon ve dairelerin görüşlerine göre hareket ederdi. Louis Sabuncu’nun dâhil olduğu Mabeyn Mütercimleri Dairesi, saray kurumu olmasına rağmen politika süreçlerine doğrudan etki etme kapasite ve yetkisine sahip değildi. Ancak dış basın ve politikada tercüme duyulan ihtiyaç, Mabeyn mütercimlerinin önemini artıran faktörlerdi. Sıradan yazışmalardan roman tercümesine, basın takibinden bilimsel gelişmelere kadar farklı konuların tercümesi yapıldığı gibi imparatorluğun kaderine etki edecek kararların altyapısı, mütercimlerin elinden çıkan metinlerden oluşurdu.

10 BOA, Y.MTV, 63/64.

11 Sabuncuzade Louis Alberi, *Yıldız Sarayı’nda Bir Papaz*, haz. Mehmet Kuzu, Selis Kitaplar, İstanbul 2007, s. 103; Örikağasızade Hasan Sırrı, *Sultan Abdülhamid Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*, haz. Ali Adem YÖRÜK, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 50.